

Fehér Zoltán

„Ég az ingem, Föld süvegem”

(Hagyományos népi műveltségünk a magyar folklorizmus alapjai)

A magyar nép anyai ágon európai, apai ágon ázsiai – írja László Gyula.¹ Vargyas Lajos a magyar néprajztudomány legfőbb feladatának tekintette annak kiderítését, hogy él-e még a magyar kultúrában keleti hagyományunk némi töredéke.² Ha élne ugyanis, az őstörténeti kutatásunk fontos dokumentuma lehetne. Persze a probléma világméretű, s régóta foglalkoznak vele, hiszen a tudósok Herder nyomán a népköltészetben az írásos történelem kútfejét látják. Ebből következik, hogy kettős gyökerű műveltségünkről így szoktak beszélni: keleti hagyomány – nyugati kultúra. Bonfinitól tudjuk, hogy még Mátyás udvarában ugyanaz a dal hangzott az Anonymus által mélyen megvetett regösök (jokulátorok) ajkáról, mint a kunyhókban. Arról is van tudomásunk, hogy a királyi udvarban – Julianus barát hírhozása után két évszázaddal – még tudtak keleten maradt véreinkről, s velük követek útján kapcsolatban is álltak. Milyen kár, hogy krónikáink csak szűkszavúan emlékeznek meg olyan történeti eseményekről, amelyekről kortársaik még hősénekeket, mondákat („csacska énekeket”) regéltek. Ilyenek voltak például az Emese álma, a csodaszarvas, a Botond- vagy a Lehel-monda stb. Efféle előzmények után talán a 16. században következett be az a végletes szakadás, amely a magyar társadalmat megosztotta, minek következtében magasabb társadalmi rétegeink (nemességünk) a nyugati műveltség hordozója lett, s a (keleti) hagyomány parasztságunknál maradt. Antropológusaink kimutatták, hogy vándorlásunk és Kárpát-medencei ittlétünk ideje alatt ugyan alaposan keveredtünk különféle etnikumokkal, népünk rasszantropológiai taxonómiájában még mindig jelentős számú az alföldi és más keleti típus. Beszélt anyanyelvünk nyelvtani rendszere gyökereken különbözik európai szomszédaink nyelveinek grammatikájától (ezért tanulunk nehezebben idegen nyelveket, mint más európai nép), alapvető szókincsünknek meg jelentős része keleti eredetű. Kodály óta pedig nyilvánvaló, hogy zenei anyanyelvünk legrégebbi rétegében híven őrizzük a török népek népzenejének sajátosságait.³ Ezt a tényt később Vikár László Volga melléki kutatásai csak megerősítették. (Szerkezeti, dallami, ritmikai egyezések, szöveghasonlóságok.) Bartók ki merete mondani, hogy népzeneink teljesen más, mint a Lajtán túli népek népzeneje. Szomszéd népeinkre pedig sokkal inkább hatott a magyar népdal, mint reánk az ő dalkincsük.⁴ Berze Nagy János és Kovács Ágnes, Banó

1 László Gyula 2004, 153.

2 Vargyas Lajos 1984.

3 Kodály Zoltán – Vargyas Lajos, 1973.

4 Bartók Béla, 1937.

István hatalmas népköltészeti anyag birtokában bebizonyították, hogy népmeseinkünk legarchaikusabb műfajai, a tündérmesék és a hősmesék az Arany János által is hiányolt őseposzunk (ősköltészetünk) számos elemét őrzik.⁵ Sőt egyes magyar mesetípusok keleti rokonnépeink folklóralkotásainak szinte variánsaiként tekinthetők. Néptáncaink a Timár – Halmos – Sebő kezdeményezéséből kinőtt táncházak elterjedésével reprezentációs szerepet kaptak, s a világ „kulturális piacán” gasztronómiánkkal, a Kodály-módszerrel, háziiparunk termékeivel együtt „árucikkek” is lettek.

Népi kultúránk tudományos kutatása nem sokkal több száz évnél, s ezalatt az idő alatt úgyszólván minden területe a nemzeti műveltség részévé vált, megtermékenyítette a „magas” művészetet, s mivel az ebből fakadó folklorizmusban „a népi” és „nemzeti” egyet jelentett, közösségi, valamint egyéni nemzeti identitásunk alapjává lettek.⁶ A folyamat történetfilozófiailag a két háború között virágzó népi irodalom programjában szerepelt, s a „népi írók” életműveikben népszerűsítették.⁷

Ósvallásunk kutatása a XVIII. századtól napjainkig tart. A témával behatóan foglalkoztak történeti, nyelvészeti, régészeti oldalról is, ám én itt csak a néprajzi feldolgozás legfontosabb kutatóit említem meg. Ezek: Cornides Dániel, Horváth János, Kállay Ferenc. Ipolyi Arnold, Csengery Antal, Kálmány Lajos, Kandra Kabos, Róheim Géza, Solymosy Sándor, Berze Nagy János, Diószegi Vilmos, Hoppál Mihály, Pócs Éva. Bizonyos, hogy a magyar „ósvallás” nyomait elsősorban néphitünkben kell keresnünk, párhuzamait pedig azoknak a népeknek a hiedelemvilágában, akikkel hajdan együtt éltünk, illetve amelyekkel kapcsolatunk lehetett. De nyilvánvaló az is, hogy hasonlóságok, azonosságok találhatóak az ősi prelogikus gondolkodás általánossága miatt más európai népekkel. Míg Róheim Géza a magyar néphitet szinte azonosnak találta a környező szláv népek néphitével, Pócs Éva elsősorban a balkáni népek néphitében mutatott rá a magyarral rokon képzetekre. A természetfölötti lények és a természetfölötti képességekkel rendelkező (illetőleg „kettős”) lények archetipusát a német werwolf (hol ember, hol farkas, hiedelemlény és ugyanakkor hiedelemsemély is) alakjában vélte megtalálni.

Közhely ma már, hogy az ősi magyar hitvilág elemei szólásokban, paródiákban vagy a gyermekköltészetbe süllyedve lelhetőek fel. Ez utóbbi tény kétségtelenül forrásaink szegénységét bizonyítja, hiszen nálunk nem maradt fenn a Kalevalához, a Nibelungénekekhez, az Edda-dalokhoz vagy a szibériai népek hősénekeihez mérhető népköltészeti alkotás.

Nézzünk néhány olyan példát, amelyekből a kereszténység előtti hitvilág elemeire lelhetünk. Diószegi Vilmos a 20. század Ipolyi Arnoldja, akinek hatalmas életművét ma sokan bírálják, életét áldozta a tudományért témánk szibériai, mongóliai hősiek kutatása következményeként. (Néhányszor én is vele együtt végeztem hiedelemgyűjtéseket falumban.) Az ősi magyar hitvilág emlékei a magyar népi műveltségben című hatalmas munkájában idéz egy proverbiumot. Ki gondolná, hogy ebben is benne van a samanizmus egyik eleme.⁸ A Felső-Tisza-vidékről való találós kérdés így szól: *Nékem olyan lovam van, hogy minden házba benyerít. Mi az?* A válasz: *Dob*. A dobot azért nevezik lónak, mert a sámán-

5 Arany János, 1907, 290. Berze Nagy János és Kovács Ágnes is elkészítette a Magyar népmese-katalógust.

Banó István, 1988, 7–101.

6 Verebéli Kincső, 2018, 31.

7 Vö. Veres Péter, 1944.

8 Szerintem az a tény, hogy honfoglalóink már túl voltak a sámánhiten, sőt már a kereszténységgel is megismerkedtek, nem zárja ki, hogy korábban a velük kapcsolatban lévő nomád népekhez hasonlóan sámánhitet vallottak.

szertartás során a révülés elősegítése érdekében a sámán egy dobot ver, majd transzba esik. Miután magához tért, elmondja, hogy dobja volt az a ló, amelynek segítségével a túlvilágra utazott, s onnan üzeneteket hozott. Nálunk (Bátyán) is ismert az az alliteráló szóláshasonlat, miszerint *Tengődik, mint Toldi lova a trágyadombon*. Az eltűnt magyar őseposzt visszaálmódó Arany a Toldiban ugyan épp ezt a motívumot nem dolgozta bele, pedig minden bizonnyal benne volt, habár csak egy szóláshasonlat maradt is meg belőle. Hősmeséinkben s rokon népeink hősénekeiben viszont szerepel, hogy a hős táltos lova a trágyadombon sínylődik, ám miután parázssal jóllakott, olyan csodás paripa lett belőle, hogy gazdájával minden küzdelemből győztesen kerülnek ki. Magyarázatát ennek is a sámánszertartásban leljük. A sámándobot használata előtt ugyanis parázs fölött kell melegeíteni, hogy a bőr rajta kifeszüljön, jól szóljon, „repülhessen” rajta a sámán/táltos.⁹

Tihanyi József 60 éves bátyai parasztember 1962-ben mondta magnetofonomba a következő mesét. A mesemondó Jóska bácsi jó előadó volt, több mesét is tudott, s a kocsmában, hogy egy fröccsöt fizessenek neki, bárkinek előadott repertoárjából. Tulajdonképpen a történet az égig érő fa mesetípus egyetlen epizódjának a paródiája. Akkor keletkezhetett, amikor már nem hitték azt, hogy van égig érő fa, hogy azon a felső világba lehet jutni úgy, ahogyan azt a kiskondás is tette. Épp ezért hazug mese lett az egyetlen epizódból. A mesét ugyanis felfoghatjuk a régi néphit kövületének.

*Az egyszeri ember az égbe akart menni, oszt olyan hosszú létrát sehogy se talál, hanem elment az erdőbe, és ott akart létrának való fát vágni. Nem talált olyan hosszút. Nyári időszak volt, és irgalmatlan sok szúnyog volt az erdőben. Ahogy hadanászott, hogy meg ne csípjék, egy szúnyog leállt a földre az egyik lábával, a másikat pedig az ég felé nyújtotta. Próbált fölmenni a szúnyog lábán. De a vastagsága végett nem érte át. Elment haza és fejszét vitt, és valahányszor egy lépést akart tenni, mindig a fejszét a szúnyog lábába vágta. Úgy sikerült neki felmenni. Följebb húzódott, megint kivette, megint belevágta, és úgy.*¹⁰

A címül írt szintagmát teljes terjedelmében a Kalocsai Sárközben fekvő Bátován (lakóhelyemen) gyűjtöttem az 1960-as években. Így hangzik:

*Ég az ingem,
Föld süvegem,
Jézus, Mária
Légy vezérem.*¹¹

Műfajilag ez egy megelőző célú ráolvasás vagy apokrif imádság. Vihar alkalmával villámcsapás megelőzésére kellett mondani. Benne őseink gondolkodása, a pogányság és a kereszténység együttes jelenléte jól megfigyelhető. A hajdani magyar nem tekintette magát a világ közepének, hanem csak részének, amelyben minden vér szerinti testvére volt. Nem is legyőzni akarta, hanem alkalmazkodni hozzá. (Mint ahogy a latinok mondták: *Úzd ki bár a természetet vasvillával, mégis visszatér.*) A világ négy „elemének” a földet, az eget (levegőt), a vizet és a tüzet tekintette. Ezek az elemek egymást kiegészítették, egymásra hatottak. Az országosan ismert népdalban ez így jelenik meg:

*Szépen úszik a vadkácsa a vízen,
Szépen legel a lovam a réten,
Szépen szól a csengő a nyakába,
Tied leszek én, babám, nemsokára.*

9 Hoppál Mihály, 1981.

10 Fehér Zoltán, 1976.

11 Fehér Zoltán, 1975.

Az első három sor a természeti világ harmóniája. A vadkácsa úszik, a ló legel, a csengő szól, s mindez „szépen”. Tehát a víz, a föld és a levegő (azaz 3 elem) rendben van. A 4. sorban megjelenik az ember, a szerelmes lány vagy legény, akiben kimondatlanul is ég a szerelem „tüze”, a 4. elem. Teljes hát a harmónia a világ és az ember között.

A villámelhárító ráolvasás hasonlóképpen szürrealista kozmikus képben fejezi ki, hogy az imádkozó a teremtett világgal egynek tudja magát.¹² Jelképrendszerünkben az Ég (világosság, aktivitás) maskulin, a Föld (sötétség, passzivitás) feminin jellegű, egymást kölcsönösen kiegészítő ellentétpár, együtt tehát maga a teremtett világ, a világmindenség.¹³ Metaforáiban megjárja fölülről is, alulról is az eget és a földet. S mert az ég is meg a föld is az ő ruhadarabjai (az ing, a süveg integer részei), nem érheti semmi baj. Ezt kéri Jézustól és Máriától.

Gyűjtésem után mintegy fél évszázaddal – e dolgozat írása idején – Polner Zoltán Szeged környéki ráolvasásgyűjteményében örömmel fedeztem föl a fent idézett bátyai ráolvasás szövegvariánsait. Egy mindszenti hidegtelel elleni ráolvasás – régebben általánosabb érvényű lehetett – így kezdődik (második része Jézushoz, Máriához és Szent Józsefhez szóló könyörgés):

*Ég földem,
Ég az ingem,
Ég a szemfödelem.
Krisztus Jézus fegyverem,
Semmiféle ellenségem,
Ne árthasson énnékem.*¹⁴

Egy csanádpalotai apokrif imádság első része így hangzik: *Szól a kakas, szól.*¹⁵ Aztán elmondja Krisztus keresztre feszítését. A végén pedig a mi szövegünk variánsa:

*Föld az ingem,
Nincs hidegem
A szent keresztje által. Amen*¹⁶

Érdekes, hogy az alább idézett imádságban/ráolvasásban nem az „Ég”, hanem a „Föld” az elsődleges, a fontosabb. Erdélyi Zsuzsanna egy búcsúszentlászlói imádságból idézi az általa *kozmosz genezisznek* nevezett motívumot, amely így hangzik:

*Föld szülte Eget,
Ég szülte Máriát*¹⁷

Ez a variáns nyilván az „ősibb” pogány felfogást tükrözi, s eredetileg a Kálmány Lajos által kikövetkeztetett istenasszonyunk, vagyis Boldogasszonynak és fiának, a Világügyelő férfiúnak „leszármazását” mondja el.¹⁸ A világ népeinek mitológiájában ugyanis a termé-

12 (Pócs Éva Sz. é. n. 136. Szépújfalusi ráolvasás: *Főddanyám, Főddanyám! Én is föld vagyok...*

13 Hoppál Mihály et al. 2010. Ég, Föld címszavak.

14 Polner Zoltán, 1978, 144.

15 Lehetőséges, hogy ezt az apokrif imát a házat őrző kapubálvány mellett kellett elmondani hajnalban (hajnal elé imádkozás!), s a kakas a kapufélfa svasztikája is lehetett.

16 Polner Zoltán, 1978, 155.

17 Erdélyi Zsuzsanna, 1975, 182.

18 Kálmány Lajos, 1971, 319–338.

kenység szinonimájának is tekinthető Föld női princípium. A kereszténységben ez úgy el-
tovább, hogy az égi istenség, Krisztus földi anyától, Szűz Máriától születik.

Az ugyancsak búcsúszentlászlói variáns továbbvivő gondolatpárhuzama hosszabban
fejt ki Mária „genealógiáját”, ám itt éppen fordított, keresztény felfogású a kiindulás.
Nem a Föld szüli az Eget, hanem az Ég szüli a Földet.

*Ég szülte Földet
Föld szülte Fát
Fa szülte ágát,
Ága szülte bimbaját,
Bimbaja szülte virágját,
Virágja szülte Szent Annát,
Szent Anna szülte Máriát,
Mária szülte Krisztus Urunkat, a világ megváltóját.*

A fa nem lehet más, mint a pogány hitvilág világfája (népmeséink édig érő fája). Ebben
éppen úgy, mint földi másában, az ember alakú kapubálványokban és hasonló formájú
sírjeleinkben istennő lakozik. (Az Ég, a Föld és a Fa, mint az ősi kozmológia további össze-
függéseit és hagyományainkban való továbbélését lásd a kapufélfához fűződő hagyomá-
nyokról szóló részben.)

Erdélyi Zsuzsanna egy Zalaszántón gyűjtött imádságát a benne szereplő, főntebb már
máshonnan idézett szövegrészlet miatt a *Védekezés, bajelhárítás + archaikus imamotíoumok*
közé sorolta.

*Fődes orrom, vas a testem,
Aczél az én orczám,
Mennyország a sövegem,
Isten az én fegyverem.*¹⁹

Hozzáfűzött jegyzetében ezt írta: *Az ég és föld védőerejét bizonyítja e néhány sor, melyek
hatását emeli a vas – acélnak is – már jelzett mágikus ereje.* A német hagyományban is a vasat
említik, mert az megóvja a bűnöst, ha háromszor elmondja, mielőtt a törvény házába
lépne, a bírák ítéletétől.²⁰ A magyar szövegekben azonban csak elvétve szerepel a *vas (acél)*,
gyakrabban az *ég és a föld*, mint a világ alap-„elemei”.

A variánsok tükrében úgy tűnik, hogy a világmindenséget magáénak valló, tudatosan
benne élő őstünk ennek a situációnak a kimondásával védettnek, biztonságban lévőnek
érezte magát, s a kezdő formula eredetileg önálló ráolvasás lehetett az élet minden vesze-
delmes helyzetében

A bujdosó Toldit alliteráló népi szólással így jellemzi Arany: *Kebelén kenyere, hátán volt
a háza.* Magával vitte az életet. Egy volt a világgal.

A bátyai ráolvasás és magyar variánsainak minden releváns szavát, és azok kontextusát
megvizsgálva közelebb jutunk a szöveg megértéséhez. *Az ég és föld* fogalmán kívül nézzük
meg, mit jelent a szövegben az *ing*. E dolgozatomat már befejezettek tekintetem, amikor
kezembe került Pócs Éva nagyszerű tanulmánya, amely nagyobb dimenziókat tárt fel e
témában.²¹

Pócs Éva nem kevesebbet állít – óriási mennyiségű néprajzi adat áttekintése alapján –,
mint hogy a ruhadarabok az európai népek hiedelemrendszerében (keresztény és kereszt-

19 Erdélyi Zsuzsanna, 1975, 235.

20 Erdélyi Zsuzsanna, 1975, 237.

21 Pócs Éva, 2018.

ténység előtti vallási rendszerekben) szimbolikus rendszert alkotnak.²² A prelogikus (integritásos) gondolkodásban ugyanis bináris oppozíciókban állnak olyan fogalmak például, mint a natura-kultúra, a saját-idegen, az emberi-démoni, az élő-holt, a nyers-főtt stb. A natura-kultúra ellentétpárjában esetünkben a natura a ruhátlanságot, míg a kultúrát a meztelenséget elfedő ruhadarabok jelentik, s ezek között is kiemelt jelentőségű a legősibb „második bőr”, az ing. Ahogy írja: *a ruha felöltése és a ruha alapját képező textilía létrehozása: fonás, szövés hogyan teszi az anyaszült meztelen embert társadalmi lényvé, hogyan avatja be a kultúra világába, hogyan lesz az ing az identitás kifejezésének, a társadalmi szerep betöltésének eszköze, és hogyan védi az embert emberségében a natura világából támadó démonok, halottak ellen.*²³ Ezt az óvó-védő-elhárító funkciót persze a textilák előállítását szolgáló termékek (szösz, fonál, tiló, guzsaly, orsó) is betöltheti.²⁴ Mindennek ismeretében – mondja Pócs Éva – helytállóan kell tartanunk azt a mondást, hogy *ruha teszi az embert*, s a ruha előállítása is az emberré válás folyamata, vagyis *a munka nemesít*. (Másként fogalmazva: a munka tette emberré az embert.) Az anyaszült meztelenség állati státusából épp az ingbe öltözés válik az emberré válás szimbólumává. Ezért van nagy szerepe a katolikusoknál a *keresztelőingnek* (az első ruhának) s a lakodalmakban a menyasszony által ajándékozott *vőlegényingnek*. (A házassággal mint beavatással is új státusba kerül az ember.) Mindennek igazolására lássunk néhány példát Bátya hiedelemvilágából.²⁵

Bátyán a keresztelőing funkcióját a keresztelőtakaró vette át. *A keresztanya kriznicát (keresztelőtakaró) vesz. Ezt összehajtogatva ráteszik a pólýára (a kereszteléskor). Ebből nem szabad a gyerekeknek ruhát csinálni.*²⁶

A csecsemőre a bölcsőben *ingét fordítva adják rá*, hogy egyéb eszközök mellett ez is védje a rontástól.²⁷

*Annak a gyerekeknek sír a lelke, amelyiket elcsináltak, nem hozták a világra. Fognak egy kis üngöt (keresztelőinget) vagy ruhaneműt, és elégetik ottan vagy a Duna vizibe dobják, hogy menjen el a lélek utána. Ha ezt megtöttek, soha többet nem hallották a sírást a házban.*²⁸

A temetőben hallották többen, hogy sír, kisgyerek hangja. Minden hét évbe egyszer sír. Aki meghallja, az akkó magáruul valami rongyocskát szakít, ha máshonnan nem, kapcábul. És a temető felé dobja és azt mondja: *Ez legyen a kriznicád. Osztán akkor nem sír. Keresztelekten gyerek sír.*²⁹

A csecsemőt, mint a démoni világ (natura) tagját, nemcsak a saját beavatási (keresztelői) inge, hanem az anyja vagy az apja inge is védi, hisz az integritásos gondolkodás szerint az anya „része” a gyermeknek. *Ha más asszony gyerekit szoptatja, az elviszi a tejet. Hogy el ne vigye a tejet, szoptatás után meg kell háromszor törülni az asszony tyupitykájával (ingvállával) a baba száját.*³⁰

Szúrása van a gyerekeknek: *Az apja ingit (esküvői ingét) meg kell szappanozni, bele kell csavar-ni. Forró vízbe kell megszappanozni. Kisdunyha alá, bölcsőbe szoktuk.*³¹

22 Pócs Éva, 2018 77.

23 Pócs Éva, 2018, 78.

24 Pócs Éva, 2018, 89.

25 Pócs Éva tanulmányában nem idézett bátyai adatokat.

26 Fehér Zoltán, 1975, 497.

27 Fehér Zoltán, 1975, 548.

28 Fehér Zoltán, 1975, 559.

29 Fehér Zoltán 1975, 560

30 Fehér Zoltán 1975, 1530.

31 Fehér Zoltán 1975, 1378

A szívbjaj gyógyítása. *Ha a kisgyereken szívbjaj van, amibe esküszik az anyja (rékli vagy szoknya, avagy akármilyen ruhanemű, rá kell dobni, és akkor, és ami van a gyereken (ing) azt le kell venni róla, és el kell vinni a Dunára, bedobni. És vissza nem szabad fordulni. Ha visszafelé gyűn, senkihez nem szabad szólani. Napfölkelte előtt kell csinálni.*³²

*Az ingit, amibe meghalt, a koporsóba teszik.*³³

Valószínű, hogy a következő, igen archaikusnak látszó bátyai hiedelemmonda a balkáni őshazából származik, s a benne megjelenő meztelen (!) kisgyerek valamilyen vihardémon, aki azért nem mehet be az emberek közé a kunyhóba, mert ott olyan inget viselnek, aminek megkötője két karácsony közt, tehát tilos időben font madzagból készítették. *Nagy zivatar vót a fűdeken, és a népek, akik ott vótak a közelébe, egy kunyhóba menekültek a nagy vihartól. És ahogy ott össze vótak... együtt, akkor nagyon villámolt, és egyszer csak látták, hogy egy meztelen kisgyerek termett ott előttük. Mondták a kisgyereknek, gyűjjon be a kunyhóba mer megfagy. És akkor ő visszafelelte nekik: nem mehetek, mer két karácsony közt, amit fontak cernát, abból vót az ingkötőjük. Mer nem vót mindig gomb. Akkó eltűnt. Gondolták, hogy valami nem jó.*³⁴

A ruhátlanság, az anyaszüült meztelenség az ősi gondolkodásban, mint láttuk, a nem emberi, hanem a démoni (natura) világot szimbolizálja. Ebből következik, hogy a (női) meztelenségnek az elhárító mágikus cselekményekben nagy szerepe van.

Féreg távoltartása a háztól: *Nagycsütörtökön, mikor utolsót harangoznak, a házat gyorsan körül köll söpörni, hogy ne legyen patkány, egér meg féreg. Régen azt mondták, meztelenül köll söpörni (az asszonynak).*³⁵

Beteg gyermek gyógyítása: *Mondták a mamának, hogy a szoba közepire terítsen egy pokrócot, és tegye a gyereket oda. És szűzanyameztelenre vetközzön le a mama, és a haját bontsa szét, és így körülmönjön térden állva háromszor, és mikor a gyerek lába ujjához ér, harapja meg a lába ujját. Ha harmadszor megszólal (a gyerek), akkor élve marad.*³⁶

A bátyai nők igen szemérmesek voltak. Illetlennek tartottak minden olyan viseletet, amely testükből többet enged láttatni, mint amit nem kell szégyellni. Annál furcsább, hogy a nyári nagymosások alkalmával azonban a Vajas vagy a Duna vizében a család előzőleg lugzóban áztatott fehérneműjét (ünget, gatyát, pöndölyt, üngvállat stb.) félmeztelenül mosták a ringittőn (mosószéken) a sulyokkal (pratyakkal). Szoknyájukat ugyan a lábuk közt átvetve fölötötték, de a felsőtestük teljesen meztelen volt. Ezt az állapotot azonban csak ekkor tartották természetesnek. Nem zavarta őket az sem, hogy férfiak vannak a közelükben. Előírás volt ugyanis, hogy azt a ruhát is ki kell mosni, amelyet a mosást végző nő éppen akkor visel.³⁷ Valószínűnek tartom, hogy a női meztelenség a fehérnemű (második bőr, a kultúra része) mosásakor a natura világából ilyenkor rontó szándékkal megjelenő démonok elhárítását szolgálta.

Az elhárító jellegű ráolvasásban az ég és a föld a natura. Az imádkozó ebben a térben helyezi el magát, ugyanakkor ruházatával, az inggel és a süveggel a kultúra részese is. Metaforákban fejezi ezt ki: az inge az ég, a süvege a föld. Így egyformán részese a naturának és a kultúrának, tehát baj nem érheti.

32 Fehér Zoltán, 1975, 1274.

33 Fehér Zoltán, 1975, 1499.

34 Fehér Zoltán, 1975, 92.

35 Fehér Zoltán, 1975, 951.

36 Fehér Zoltán, 1975, 1275.

37 Fehér Zoltán, 1975, 252.

Ezek után igazat adhatok annak az interneten megjelent írásnak,³⁸ miszerint az illető „rosszul tudta” a gyermekmondókát, a csigabiga-csalogatót. A gyermekdal országosan ismert. (A csiga is hátán hordja a házát.)

*Csiga-biga, gyere ki
Ég a házad ideki.*³⁹

Így kellett volna mondani, valamikor talán így is mondták:

*Csiga-biga, gyere ki,
Az ég a házad, gyere ki.*

Az „ég” szavunk ugyanis azonos alakú szó, éppúgy, mint például a „sír” vagy a „nyom”. Egyszer főnévként, máskor igeiként használjuk. Az ötletadó úgy érzi, eredetileg főnévként mondták, a mennyet értették rajta. S ha ez igaz, mert varázsszöveg lehetett valószínűleg, akkor érthető a folytatása is.

*Kapsz tejet-vajat,
Holnapra is marad.*⁴⁰

Mai felfogásunk szerint értelmetlen énekelni csalogatni a csigát, hogy csontházát az égi házzal cserélje fel. A szómágia „virágzása” idején azonban ez magától értetődő volt. Szerintem ez a gyermekmondóka gyógyító varázsszöveg, ráolvasás lehetett egykor. A csiga mozgása során ugyanis testéből valami ragacsos anyagot bocsát ki, s ezt gyógyításra használták.

Bátyán a csiga „nyálával” tyúkszemet gyógyítottak. *Ha a határban jársz, fű között, ha véletlenül találsz csigát, akkor a tyúkszemet jól kiáztatni, és azzal csiganyállal bekenyni, jól rákenyni, lekötni éccakára. És ezt többször megismételni legalább négyszer-ötször. A csigát a melegágyba tettem.*⁴¹

Ha azonban a csigabiga begubózott a házába, nem tapadt a beteg emberi testre, nem bocsátott ki gyógyító váladékot magából, ezért kellett a ráolvasás ígéreteivel erre rábírní. Az sem mindegy, hogy az égi házon kívül mit ígérnek neki. Tejet s vajat. A tej (és minden tejtermék) ugyanis a hiedelemvilágban szereplő gyógyító, életet adó tej-folyóból, tej-tóból származik. Ezek pedig a világ közepén (köldökén) álló viláfgából erednek. Varázserőt tulajdonítottak neki. Innen származik hazánk epiteton ornánsza, a „tejjel-mézzel folyó Kánaán”.⁴² Gyimesi csángó hiedelemmondában a vadleány nevű természeti démon, mikor tejjel kínálják, ezt a ráolvasást mondja: *Tej, tej, tej, te, mindenkinek anyja / de az én kicsikémnek ki ad?*⁴³ A Kalocsai Sárköz Vajas-foka és a Csallóköz Vajasa – szerintem – nem a „vájás” szóból ered, mint azt sokan vallják, hanem a tejtermék „vaj” szóból, ami szintén szerepet kap a népi

38 Facebook 2018. november 15. Gyenge Anett írása. Szerintem az „az” névelő nélkül is úgy kellett érteni.

39 Magyar Népzene Tára I. 1951.

40 Magyar Népzene Tára 1951, 28., 58., 249., 250., 741., 114., 115., 27., 96. Az „i”-ző nyelvjárású területeken az „ég” „ig”-nek hangzik.

Borsai Ilona – Kovács Ágnes 1976. 80–83. A közölt csigacsalogatók csak gyermekjátékként szerepelnek. Sehol nem említik gyógyító célú felhasználásukat. A gyógyító varázsszer megszerzésekor énekelt dalocskából gyermekjátékdal lett. Az idézett kezdet után kínzásokkal vagy a tatárokkal fenyegetik a csigát.

41 Fehér Zoltán, 1975, 1245.

42 Berze Nagy János, 1958, 305–310.

43 Salamon Anikó, é. n. 134.

gyógyászatban. A jászok lakta Kocséron van Mézes nevű tóka. Hogy a folyóvíznek a Vajas nevet adták, azt is kifejezhetnék, hogy Kalocsa (vagy Gúta) a világ közepe.

A népköltészet és a tárgyi népművészet szorosan összetartozik, s ez utóbbi is őriz ősi folklórelemeket. A Bátyán és a szomszéd falvakban egykor honos ember alakú kapufélfák (egyres magyar sírjelekhez hasonlóak) – szerintem – a régi magyar hitvilág világfájának földi másai voltak.⁴⁴ Miként az antropomorf sírjeleket a halott lelke lakhelyeinek tartották. A hozzájuk hasonló kapufélfákban is ott rejtőzködtek az ősök, és őrizték egykori hajlékukat, s benne lakó utódaikat. De nemcsak őrző-elhárító, hanem előjel, gyógyító és szerencsebiztosító hiedelmekben is volt szerepük.

Bátyán a kapufélfa kidőlése azt jelzi, hogy valaki a házból rövidesen meg fog halni. A temetés után a kézmosóvizet a lavóróból a kapufélfára öntik, hogy ne legyen újabb halott a házból. (Eredetileg talán a halott lelke hazajárásának megelőzése végett történhetett.) Gyógyítás céljából a szomszéd sövénykerítésének gúzsát ellopták, s a nyavalyatorós gyermeket háromszor átbújtatták rajta, majd a gúzszt visszavitték. (Az átbújtatás az újraszületés szimbóluma volt.) Újholdkor tyúkszem gyógyítása céljából a kapu küszöbét átlépve kellett elmondani az újholdimádságot.⁴⁵ Hiszen a kapu szakrális hely volt, a világ közepe, ahol eredetileg a világfa állt, s ezt helyettesítette az antropomorf kapufélfa. Fajszon, ha hosszabb útra vagy háborúba indult a család valamelyik férfi tagja, a kaput körüljárta, megcsókolta, letérdelt mellé. Mindezt azért tette, mert így biztos volt benne, hogy nem történhet vele semmi baj, Isten vele van. Bátyán *mikor nagyapám háborúba ment, épp akkor állították a kapufélfát, és a nagyapámnak meg kellett kerülnie a kapufélfát, hogy ne érje semmi baj a házat. Az volt a szokás kapuállításkor. Aztán megint egy bátyai adat: Mikor leállítottuk a kapufélfát, a gazda körüljárta, s mondta: Szöröncse lögyön, szöröncse lögyön. Bátyán az is szokás volt, hogy a kisboci orrát hozzányomják a kapufélfához, amikor először engedik ki a legelőre. Foktón, aki hajnalban kimegy az utcára, köszöntse a kapufélfát és a nagylétrát, emelje meg a kalapját, hogy ne érje szerencsétlenség. Bátyán valamikor régen, amikor az uraság elment vásárra, akkor egyszer körüljárta a kapufélfát, és csak akkor indult el, hogy szerencséje legyen. Szintén Bátyán: Régön lámpások (lidérc lángok) szoktak szállni a levegőbe, és aki azt megfogta, az boszorkánnyal álmodik. Egyszer nagyapám gyűjt haza Hattyasbul, és mögjelent neki, és először nagyon megijedt. Egész hazáig kísért. Be akart lépni a kapun, akkó megin megjelent, és nem engedte be. Kiabált a feleségemnek, és akkó kihozott egy bögre tejet, azt a kapufélfára öntötték, és akkó eltűnt a lámpás. (Talán a bálványetetés emléke a tejjel való leöntés?) Más: A bátyaiak hite szerint a halott addig őrzi a temetőkaput, míg újabb halott nincs. Ha sokáig őrzi, bűnös volt. Amikor az újabb halottat viszik a temetőbe, a legutóbbi halott hozzátartozói a temetőkapuban várják. Ők nyitják ki a temetőkaput. Ekkor látja utoljára hozzátartozóit a halott. Mikor a halottat a temetőbe viszik – Bátyán –, a koporsót hozzáérintik a kapufélfához, hogy ne járjon haza a halott.⁴⁶ (Vagy ekkor költözik a kapufélfába a halott lelke?)*

A hosszú útra indulónak régen el kellett búcsúzni a kapufélfától. A Toldiban olvassuk: *Még el sem búcsúzott a kapufélfától. A népies népdalban is jelen van ez a búcsúzási mód: Megöleled kapumfáját, úgy siratod a gazdáját.*⁴⁷

44 Fehér Zoltán, 1998, 272.

45 *Új Hold, új király, / Engem hínak vendégségbe, / De én nem mehetek, / Küldöm az én nyavalyámat.*

46 Fehér Zoltán, 1998, 258–259.

47 Fehér Zoltán, 1998, 267.

Mivel a kapufélfá a világfa örököse,⁴⁸ a cseremiszi népdalban szereplő vén tölgyfáról szóló népdalban felismerhetjük a magyar kapufélfákhoz fűződő szokások elemét, a világfa (vén tölgyfa) körüljárásával (a bűvös körre) végzett (sikertelen) varázlást.

*Áll a falu közepén terebélyes vén tölgyfa,
Áll a falu közepén terebélyes tölgyfa.
Megkerültem azt a fát, kiáltottam apámnak,
De az apám nem mondta, gyere, fiam, hozzám.⁴⁹*

A kapufélfák mágikus tulajdonságaik miatt nagy szerepet kaptak a lakodalmakban. A menyasszony kikérésére érkező násznépet ugyan nyitott kapuval várják, de a két kapufélfá között szénakötéllal zárják el az utat, amit aztán a vőlegénynek karddal kell elvágnia. Ennek emléke a *Haj szénája, szénája, széna szakadéka* kezdetű, országosan ismert gyermekjátékszöveg.⁵⁰ A következő dudari fogyó-gyarapodó gyermekjáték a felnőttek szokásának emlékét őrzi bizonyára. Így kezdődik: *Boldogasszony, Boldogasszony, mit kerülöd, mit fordulod az én házam tájkát.*⁵¹ Valószínűnek tartom, hogy itt szövegromlás történt. Eredetileg a Boldogasszony nem kerülte a házat, hanem őrizhette azt. Közvetlenül megjegyzem, hogy a palóc ház tartóoszlopát boldoganyának nevezték, s lehetséges, hogy máshol meg az ember alakú kapufélfák viselték a Boldogasszony nevet. (Boldogasszony ősvallásunk istenasszonya Kálmány Lajos szerint.) A játék variánsai ugyanis mindig a kérő köszönésével kezdődnek. Pl. *Kakas-bakas, jó napot! Réce-ruca fogadja. Mit kerülöd-fordulod... stb.* A kakas-bakas (hímnemű) a kapufélfá vésett rozettája lehetett. Lásd: *Szállj le madár a kapuról, igyál vizet a lapuról* (népdal). A réce-ruca, aki fogadja, nőnemű.

Annál is inkább merem állítani ezt a feltevést, mert a Nagykunságban a játék ezzel a köszöntéssel kezdődik: *Kakasisten, jó napot!* A kakas egyébként éppúgy napszimbólum, mint a sas, sőt a Jelképtár szerint lélekvezető is.⁵² Ez a Kakasisten ugyanaz a madár, amely az aradi pap kapuján, illetve szőlőkupok⁵³ világfáján lakozik.⁵⁴ Ő az, akit a nász alkalmával a dalokban arra szólítanak föl, hogy szálljon le, tegye termékennyé a menyasszonyt. Az idézett fogyó-gyarapodó játékban a kérők a kapubálványhoz, illetve a benne lakozó Szülő Boldogasszonyhoz folyamodnak. A játék eredetileg így hangozhatott: *Boldogasszony, Boldogasszony, jó napot! – Mit kerülöd-fordulod... stb.*

A Kónsza Samu által közölt székely kapus játék⁵⁵ egy épebb változatát Gazda Klára jegyezte le Biharban.⁵⁶ Természetesen ez is lakodalmi szokás emlékét őrzi. Itt ugyan nem Boldogasszonyhoz szólnak, hanem csak a *kaputartónak* vagy az *új bírónak*, de két kaputartó a Nap és a Hold, vagyis azok az istenségjelképek, amelyek a mai kapubálványainkon-kaputartókon is megtalálhatók. A játék szövegéből kiderül, hogy a kapun átjutni akarók,

48 Fehér Zoltán, 1998, 360–361.

49 Képes Géza, 1972, 490.

50 Fehér Zoltán – Fehér Anikó, 1993, 163., 164. (A MNT I-ben sok variánsa megtalálható.)

51 Magyar Népzene Tára I. 354.

52 Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Szemadám György 1990. Kakas szócikk.

53 Uo. Zirci népdal: *Szól a kakas, szól, ki kapuján szól* MNT. III./A 1955, 96.

54 Faragó József 1982. 236. *Aradi pap kapuján / Kilenc pár kék kan kakukk / Kappan képében kukorékol.*

55 Kónsza Samu, é. n. 378 *Táts kaput, kaputartó! Nem táthatok, nem tátható / Minapában itt jártatok / Kapum lábát lerontátok / Fel sem ácsoltátok / Acsok vagyunk, ácsmesterek! Diófából koifaragjuk, s be is aranyozzuk.*

56 Gazda Klára, 1980, 303. *Hol kapátok az aranyat? Fel-felmentünk / Boldogasszonyt kérve kértük = Medencével mérte, rúddal tetejezte.*

nyilván a kérők, a kapu lábát eltörték,⁵⁷ s most csak akkor juthatnak be, ha megjavítják. Mire azok megigérik, de be is aranyozzák a Boldogasszonytól kapott arannyal. Így előtünk áll a Boldogasszony aranykapuja. (*Nyitva van az aranykapu, csak bújjatok rajta.*) Egy háromszéki lakodalmi táncszóban együtt szerepel a Boldogasszony és a nász szimbóluma, a taposásra váró lapulevél, ám itt meg az válik arannyá: *Boldogasszony, aranylapi, / Hezzád megyek rózsám lakni.*⁵⁸

Az emberalakú kapubálvány mágikus funkciója abból a hitből táplálkozik, amely szerint abban éppen úgy, mint égi másában, a világfában az elő-ázsiai Nap és a Hold anyja, nálunk a Boldogasszonynak nevezett istennő lakozik.⁵⁹ Éppen ezért nem véletlen, hogy néhány kisalföldi kapubálványon a 20. század elején az IHS Krisztus-monogram volt bevésvé. Még feltűnőbb azonban, hogy ugyanitt a két kapufélfán, közvetlenül a nyak alatt MÁRIA nevét faragták ki.⁶⁰ Azt hiszem, hogy ez egy késői keresztény átértelmezés, de mindenképp utalás a kapubálvány isteni lakójára.

A magyar „ösvallás” hasonló lehetett más népvándorláskori keleti nép „vallásához”. Ezek a népek a hunok, az avarok, blakok, besenyők, úzok, onogurok, kunok, tatárok eljutottak a Nyugat-Balkánon az Adriai-tengerig, s ott beolvadtak a szlávokba. Ennek ellenére keleti zenei anyanyelvükből, hitvilágukból sok mindent megőriztek, mint azt a kétnyelvű Bátya gazdag folklórkincse is bizonyítja.⁶¹

A samanisztikus gyógyítás emlékeként gyakran idézik a közismert gyermekdal következő sorait, amelyben a sérült gólya lábát *Síppal, dobbal, nádihegedűvel* gyógyítják.⁶² Ritkábban hozzák szóba a dal egy másik változatát: *Gólya, gólya gilice, / Ki lányát vetted el? / A tengeri bokrosét. / Mivel vitted haza?*⁶³ A szövegből a *tengeri bokrosét* szavakra hívnám föl a figyelmet. *Isten* jelentésű török eredetű *tenger* szavunk előfordul a közismert gyerekmondókában:⁶⁴ *Egyedem-begyedem tenger tánc, / Hajdú sógor, mit kívánsz?* A mondóka Bátyán is ismert, ám itt az „értelmetlen” magyar szöveget rácul folytatják: *Egyedem-begyedem tenger tánc, / Hájde sógor na dúván.* (Gyere, sógor, dohányért!) Itt nyilvánvalón magyar hatásról van szó. Egy magyar gyerekektől hallott szöveget vettem át, s értelmeztek, kiegészítettek rácul. A „tenger tánc” valami szakrális tánc lehetett? (Bár a táncot a régi magyarban tomb/olás/-nak nevezték.) A *tenger* főnév tehát élt a nyugat-balkáni eredetű bátyai „rác” nyelvben. A *tenger, tengri* szó a kun nyelvben is élt, mint azt a kun miatyánk bizonyítja.⁶⁵

Még feltűnőbb ennek a szónak a megléte a következő bátyai gyermekdalocskában, amelyet a közismert sőtörő játékhoz énekeltek *Tenger tuce maka, / Tengerica soli, / Daj mi Tenger mara maka, / Da si skvam tri cikmaka, / Sluc u bunar! (Tenger tőri a mákot, / Tengerné*

57 Eufemizmus: defloreálás.

58 Konsza Samu, é. n. 468.

59 Berze Nagy János, 1958, 274–299.

60 Pálos Ede, 1906. Pl. V. tábla.

61 Fehér Zoltán, 2016. 49 Rásonyi László 2004, 199–348.

62 *Magyar Népzene Tára I.* Gyermekjátékok. 1951, 134.

63 *Magyar Népzene Tára I.* Gyermekjátékok Bp. 1951, 112.

64 *Magyar Etimológiai Szótár.* *Tenger* címszó. A *Tengeri bokros* kifejezés nyilvánvalóan egy régi értelmes szókapcsolat romlásaként jöhetett létre. Csak ötletként vetem föl, hogy talán a török *Tengri-berdi (Istenadta)* személynévből származik. Vö.: Rásonyi 2004, 210.

65 *Magyar Katolikus Lexikon.* Kun miatyánk. *Botsa igyi Tengere. Amen (igazságos jó Isten. Amen)* A szó eredeti jelentése: Kapu.

a sót, / Adjál Tenger egy kis mákot, / Hadd főzzek három csikmakot, / Slutty a kútba!) Ennek a mondókának nincs meg a magyar megfelelője. Eredeti rác gyermekköltészeti alkotás.⁶⁶

A tenger főnév itt egyértelműen személynévvé válik, olyan személy nevévé, akinek felesége is van. Ne feledjük, a nagyszalontai mondókában a *tengeri bokrosnak* meg lánya van, tehát szintén személy. A természetfölötti lények hím- és nőnemű párosa megtalálható az ajtót, illetve a küszöböt őrző bátyai ráolvasásban. Őket *uroknak* és *urokicának* nevezik.⁶⁷ A szövegben szereplő *mákot* és *sót* a magyar néphitben (így Bátyán is) boszorkányelhárításra szokták használni. A csikmak (diós vagy mákos tészta) pedig a karácsonyi étkezés szokásos fogása. Mivel pedig a karácsony gonoszjáró nap, jó, ha a rosszak elhárítására olyan sötét és mákot használunk, amelyet náluk nagyobb hatalmak készítenek elő (törnek meg). Ilyen lehetett a Tenger és Tengerica nevű istenség.

Írásomban mai, vagyis a közelmúltban, tehát fiatal koromban még élő, gyűjthető folklór-, illetve népművészeti alkotásokból próbáltam kimutatni néhány példán szemléltetve azt, hogy keleti eredetű gondolkodásunk-világképünk miként élte meg a 20. századot. (Láttuk, hogy mindennek hatását a velünk élő délszláv nemzetiség sem kerülhette el.) Mint említettem, és Karácsony Sándor is megírta, hogy a világot egységében fogja föl gondolkodásunk-népköltészetünk, mert hisz a nyelvnek nem a kommunikáció a legfőbb feladata, hanem, mint Chomsky kifejtette: *a nyelv legfontosabb mozzanata, hogy lehetővé teszi a környező világ és a benne zajló események kategóriákba rendezését.*⁶⁸ Nyelvünk pedig épp azért, hogy absztrakt fogalmakat is képszerűen tud kifejezni, kiválóan alkalmas erre. Tudjuk, hogy ezt a kérdést Erdélyi Jánostól kezdve Vikár Bélán át Lükő Gáborig, Bernáth Béláig a tudomány is vizsgálta. A magyar költészetben pedig Faludytól, Csokonaitól Petőfín, Arany Jánoson át sokan próbáltak utánozni, több-kevesebb sikerrel. A leghitelesebb alkotások azonban épp akkor születtek, amikor szerzőik ösztönükre hallgattak, s nem programszerűen akartak „népiest” létrehozni. A megoldást, vagy legalább a legjobb megközelítést mégiscsak a 20. század költőinek sikerült elérni. Talán Ady, Illyés Gyula, Nagy László, Csoóri Sándor verseiben tapasztaljuk leginkább azt, hogy szürrealista képalkotásaikban – tudatosan vagy öntudatlanul – a legősibb mintát követik. Ahogy Csoóri írja: *A huszadik századnak kellett eljönni, hogy nagyobb sugarú látószöveget nyitva tekinthessünk a népköltészet változatos és gazdag tájaira.*⁶⁹ Identitásunkat erősíti, ha ismerjük, értjük, s netán alkalmazzuk, használjuk a (nép)művészetünkben őrzött magyar jelképrendszert.

A bátyai Hegedűs Balázs kapubálványa.
Fején a rozetta madár- vagy napszimbólum.
A díszítő rovások a világfán elérhető világbeli rétegeknek is tekinthetők.

Hagyományörzés. Ember alakú kapufélfűk mint dekorációk a bátyai paprikaműzeumban.

66 Fehér Zoltán, 2016. 45.

67 Fehér Zolán, 1975, 1226. Vö. Pócs Éva: 1989, 62–63. Pócs Éva az európai őrzőszellemek közé sorolja őket.

68 Pléh Csaba, 2018/3. (Idézi)

69 Csoóri Sándor, 1978, 125.

Irodalom

- Arany János: *Naiv eposzunk*. Arany János munkái VI. Sz.: Riedl Frigyes. Budapest
- Banó István 1988: *Népmese*. In: *Magyar Néprajz V. Népköltészet*. Budapest
- Bartók Béla: *Népzeneünk és a szomszéd népek népzeneje*. Budapest
- Berze Nagy János: é. n. Mese. In: *A magyarság néprajza III.* 226–290. Budapest
- Berze Nagy János: *Az égig érő fa*. Pécs
- Borsai Ilona – Kovács Ágnes: *Cinege, cinege, kismadár*. Népi mondókák, gyermekjátékok kicsinyeknek. Budapest
- Csoóri Sándor: *Nomád napló*. Budapest
- Erdélyi Zsuzsanna: 1976 *Hegyet hágek, lőtőt lépék*. Budapest
- Faragó József: 1982 *Bihari gyermekmondókák*. Bukarest
- Fehér Zoltán: *Bátya néphite*. Folklor Archívum 3.
- Fehér Zoltán: *Bátyai népmesék II*. Kézirat. Etnológiai Adattár
- Fehér Zoltán–Fehér Anikó: *Bátya népzeneje*. A Kecskeméti Katona József Múzeum Közleményei 6. Sz.: Bárh János, Kecskemét
- Fehér Zoltán: *A bátyai antropomorf kapufélfák és szemantikai kapcsolataik*. Cumania 15. Sz.: Bárh János, Kecskemét
- Fehér Zoltán: *A Szarajevón túl legelő szarvasok*. Népvándorlás kori elemek Bátya kétnyelvű folklórában. Forrás/1. 40–58.
- Hoppál Mihály: *A Toldi mitológiai háttere*. In: Új Írás 1981/1.
- Hoppál Mihály – Jankovics Marcell – Nagy András – Szemadám György: (2010) *Jelképtár*. Budapest
- Képes Géza: 1972 *Napfél és éjfél*, Finnugor rokonaink népköltészete. Budapest
- László Gyula: 2004 *Kettős honfoglalás*. Budapest
- Magyar Katolikus Lexikon V.
??? *Kun miatyánk*. Budapest
- A Magyar Nyelv Történeti Etimológiai Szótára. Sz. Benkó Loránd. Budapest '967–84
- Magyar Népzene Tára I.: *Gyermekjátékok*. Budapest
- Magyar Népzene Tára III/A: 1955 *Lakodalom*. Budapest
- Gazda Klára: 1980 *Gyermekvilág* Esztelneken. Bukarest
- Kodály Zoltán – Vargyas Lajos: 1973 *Magyar népzene*. Budapest
- Konsza Samu: é. n. *Háromszéki népköltészet*. Bukarest
- Pálos Ede: 1906 *Győrvidék kapufélfái*: Magyar Néprajzi Értesítő VII. 161–193
- Pléh Csaba: 2018/3. *Tényleg, mik is vagyunk?* Magyar Művészet
- Pócs Éva: *Tündérek, démonok, boszorkányok*. Budapest
- Pócs Éva (Szerk.): É. n. *Szem meglátott, szív megvert*. Magyar ráolvasások. Budapest
- Polner Zoltán: 1978 *Föld szülte fáját*. Szeged környéki ráolvasások és imádságok. Szeged
- Rásonyi László: *Hidak a Dunán*. Régi török népek a Dunánál. 149–340. Budapest
- Salamon Anikó: É. n. *Gyimesi csángó mondák, ráolvasások, imák*. Budapest
- Vargyas Lajos: *Honfoglalás előtti keleti elemek a magyar folklórában* 96–120.
In: Keleti hagyomány: nyugati kultúra. Budapest
- Verebélyi Kincsó: *A folklorizmus öröksége*. In: *Hagyomány, szellemi kulturális örökség – népies rendezvény*. Néprajzi konferencia-előadások. Kalocsa, 2010. július 5–7. Sz: Romsics Imre. Kalocsa
- Veres Péter: 1944 *Paraszsors – magyar sors*. Budapest